

Hanna Bazhenova

Ochrona dziedzictwa kulturowego Ukrainy w czasie wojny

W ciągu dwóch miesięcy wojny udokumentowano 242 przypadki zbrodni wojennych dokonanych przez wojska rosyjskie na dziedzictwie kulturowym Ukrainy. Celem działań agresora jest niszczenie ukraińskiej pamięci i tożsamości. Jednocześnie społeczeństwo oraz partnerzy zagraniczni podejmują intensywne działania dla zachowania dziedzictwa kulturowego. O tej sferze agresji przypomniano 18 kwietnia 2022 r., który jest Międzynarodowym Dniem Ochrony Zabytków oraz Dniem Zabytków Historii i Kultury w Ukrainie.

Ochrona międzynarodowa. Ukraina i Federacja Rosyjska są stronami Konwencji Haskiej o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z dnia 14 maja 1954 r. W tej umowie międzynarodowej strony zobowiązały się do ochrony dóbr kultury przed uszkodzeniem, zniszczeniem, kradzieżą, grabieżą i nielegalnym zajęciem podczas wojny lub konfliktu zbrojnego. Kraje te są również stronami Pierwszego Protokołu do tej Konwencji, który m.in. reguluje zachowanie i przemieszczanie dóbr kultury na wypadek okupacji i wojny. Ponadto 30 kwietnia 2020 r. Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła Ustawę „O przystąpieniu Ukrainy do Drugiego Protokołu do Konwencji Haskiej o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego”, która szczegółowo określa implementację zasad Konwencji. Dotyczy m.in. osobistej odpowiedzialności karnej za niszczenie i wywożenie zabytków historycznych, ruchomego czy nieruchomego dziedzictwa kulturowego oraz stwierdza, że umyślne niszczenie zabytków traktowane jest jako zbrodnia wojenna. Federacja Rosyjska nie przystąpiła do Drugiego Protokołu do Konwencji Haskiej.

Niszczenie dziedzictwa kulturowego. Na terytorium Ukrainy przed wojną istniało ponad 5 tys. muzeów, 65 rezerwatów historyczno-kulturalnych i ok. 170 tys. zabytków, w tym siedem obiektów światowego dziedzictwa UNESCO (jeden z nich znajduje się na Krymie). Ministerstwo Kultury i Polityki Informacyjnej do 23 kwietnia 2022 r. zarejestrowało 242 przypadki zbrodni wojennych rosyjskiej armii przeciwko dziedzictwu kulturowemu w 11 obwodach Ukrainy oraz w Kijowie. Najbardziej ucierpiały pod tym względem obwody: charkowski (84 przypadki), doniecki (45), kijowski (38), czernihowski (24), ługański (17), sumski (14). Najmniej – Kijów oraz obwody: żytomierski, zaporoski (po 5 przypadków), chersoński (3), dnipropietrowski i mikołajowski (po jednym).

Łącznie w wyniku działań wojennych zniszczono i uszkodzono 94 obiekty dziedzictwa kulturowego, w tym 16 zabytków o znaczeniu narodowym, a także 29 pomników ku czci postaci i wydarzeń historycznych z okresu od XIX do początku XXI w., 19 budynków, zespołów muzealnych i rezerwatów, 33 domy kultury, teatry i biblioteki oraz inne cenne obiekty historyczne. Najbardziej ucierpiały obiekty religijne: cerkwie, protestanckie domy modlitwy, meczety i synagogi. Zniszczeniu lub uszkodzeniu uległy 92 zabytkowe budynki, z których 35 jest zarejestrowanych jako pomniki historii, architektury i urbanistyki.

W wyniku ofensywy wojsk rosyjskich zostało spalone Muzeum Historii i Krajoznawstwa we wsi Iwanków pod Kijowem. Udało się jednak uratować znajdujące tam prace wybitnej artystki ludowej, przedstawicielki tzw. sztuki naiwnej – Marii Prymaczenko. Niemal całkowicie zniszczono budynek Donieckiego Akademickiego Obwodowego Teatru Dramatycznego w Mariupolu oraz dawnego kina im. Szczorsa w centrum Czernihowa. Uszkodzono gmachy mariupolskiego Muzeum Sztuki imienia Arkhipa Kuindżego (wg oficjalnych doniesień nie znajdowały się tam wówczas dzieła A. Kuindżego, a jedynie ich kopie), Charkowskiego Muzeum Sztuki, Muzeum Krajoznawczego w Ochtyrce (obwód sumski), a także sobór Zaśnięcia Matki Bożej w Charkowie i zespół klasztoru Trójcy-Eliasa w Czernihowie. Pomimo trudności w uzyskaniu informacji o zniszczeniach na czasowo okupowanych terytoriach i obszarach działań wojennych, władze Ukrainy ciągle gromadzoną i systematyzują dane.

Ukryta ewakuacja. Większość ludności Ukrainy nie wierzyła w realność pełnowymiarowej wojny. Zapewne dlatego Ministerstwo Kultury i Polityki Informacyjnej, mimo licznych apeli dyrekcji muzeów, nie wydało żadnych zaleceń dotyczących wczesnej ewakuacji dóbr kultury. W tej sytuacji muzea, galerie i rezerwy samodzielnie decydowały o konieczności zabezpieczenia najcenniejszych eksponatów. Część zbiorów pod pozorem wystaw gościnnych została wywieziona na Zachodnią Ukrainę przed inwazją rosyjską. W ten sposób na początku roku trzy wiodące odeskie muzea ewakuowały najcenniejsze zbiory do bezpieczniejszej części kraju. Dnieprowskie Muzeum Historyczne, Charkowskie Muzeum Literackie oraz muzea z Winnicy, Żytomierza, Sum i Czernihowa również częściowo wywiozły swoje zbiory.

Ratowanie dziedzictwa kulturowego. Od początku wojny działacze społeczni podjęli kilka inicjatyw na rzecz ochrony zabytków. 1 marca we Lwowie powołano Centrum Ratowania Dziedzictwa Kulturowego, które wypracowało własny mechanizm, umożliwiający muzeom, placówkom kultury i obiektom sakralnym szybkie otrzymanie pomocy w zakresie zachowania ich zbiorów. Prośby o pomoc napływały z wielu muzeów, głównie z regionów wschodnich i południowych. Pomocy udzielali przeważnie wolontariusze, udostępniając własne autobusy i samochody. W pierwszym miesiącu działania ok. 30 muzeów otrzymało pomoc finansową oraz w postaci materiałów do pakowania, konserwacji i ochrony.

Aktywnie funkcjonuje też Sztab Ratowania Dziedzictwa, którego celem jest ochrona zbiorów muzealnych, dokumentowanie strat, koordynacja z innymi inicjatywami i udzielanie pomocy humanitarnej. Wolontariusze gromadzą informacje o pilnych potrzebach pracowników muzealnych poprzez ankiety internetowe. Niezwykle prężnie działa Muzealne Centrum Kryzysowe, które pomaga niewielkim instytucjom i ich pracownikom nieposiadającym własnych środków do ewakuacji. Pierwszeństwo przyznano muzeom z małych miast i wsi we wschodniej i południowej Ukrainie. Wolontariusze dostarczają tam gaśnice i materiały do pakowania, pomagają w wywożeniu zbiorów oraz zapewniają wsparcie finansowe pracownikom, którzy nie mogą lub nie chcą opuścić swoich muzeów i są w trudnej sytuacji. Galeria „Pokój Asortymentowy” („Асортиментна кімната”) z Iwano-Frankiwska to kolejna instytucja, która pomaga zachować obiekty kultury nieujęte na czerwonych listach. Wolontariusze galerii dostarczają pomoc humanitarną do regionów, które ucierpiały w czasie wojny, oraz ewakuują artystów i dzieła sztuki z obszarów bombardowań.

Jednocześnie ukraińscy przedsiębiorcy, organizacje społeczne i wolontariusze aktywnie zaangażowali się w ochronę zabytków nieruchomości w różnych miastach, przykrywając je workami z piaskiem, deskami lub owijając w plastikowe czy ochronne siatki. Wśród pierwszych pomników, które pospieszyli ratować mieszkańcy Odessy, był pomnik prominentnego francuskiego polityka i zasłużonego gubernatora Odessy księcia de Richelieu, który od dawna jest symbolem miasta. Podobnie w Charkowie, mimo ciągłych ostrzałów, zabezpieczono piaskiem pomnik Tarasa Szewczenki. Do połowy kwietnia w ten sposób zabezpieczono ok. 30 obiektów w Kijowie. Natomiast w ochronie lwowskich zabytków znaczącą rolę odegrały organizacje europejskie, m.in. z Polski do miasta wysłały już trzy wagony materiałów ochronnych.

Pomoc zachodnich partnerów. Od początku wojny partnerzy zagraniczni z Polski, Słowenii, Łotwy, Niemiec, Szwajcarii, Wielkiej Brytanii, Danii, Norwegii, Finlandii i innych krajów aktywnie angażują się w zachowanie ukraińskiego dziedzictwa kulturowego i zbiorów muzealnych, zapewniając pomoc finansową, materialną i techniczną. Przedstawiciele polskich muzeów powołali Komitet Pomocy Muzeom Ukrainy, który ma na celu m.in. wsparcie wszystkich ukraińskich muzeów i instytucji kultury w zabezpieczaniu zbiorów, najcenniejszych pamiątek i zabytków kultury ukraińskiej oraz w digitalizacji i inwentaryzacji zbiorów. Do 22 kwietnia wsparcie Komitetu dotarło do 40 muzeów i instytucji kultury Charkowa, Kijowa, Dniepru, Lwowa, Winnicy i innych miast.

Ponadto wszystkie obiekty dziedzictwa kulturowego Ukrainy są archiwizowane cyfrowo przez wolontariuszy z międzynarodowego projektu „Saving Ukrainian Cultural Heritage Online” (SUCHO). W skład zespołu wchodzi ponad 1300 programistów, bibliotekarzy, archiwistów, badaczy oraz informatyków amatorów. Dotychczas udało się uratować ponad 30 TB zeskanowanych dokumentów, dzieł sztuki i wielu innych materiałów cyfrowych z ponad 3500 stron internetowych ukraińskich muzeów, bibliotek i archiwów.

Wnioski. W wyniku pełnowymiarowej inwazji Rosji na Ukrainę poważnie uszkodzona została nie tylko infrastruktura krytyczna i wojskowa, ale także budynki mieszkalne i obiekty dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza budynki sakralne, kompleksy pamiątkowe, pomniki, muzea, rezerваты, teatry i biblioteki. Zniszczenia budynków użyteczności publicznej i sakralnych wskazują na masowy ostrzał, co jest niepodważalną oznaką zbrodni wojennych popełnionych przez Rosję przeciwko narodowi ukraińskiemu i jego dziedzictwu kulturowemu.

Właściwa dokumentacja zbrodni wojennych jest obecnie strategicznym zadaniem Ministerstwa Kultury i Polityki Informacyjnej Ukrainy. W tym celu w marcu utworzono specjalną stronę internetową, na której gromadzone są informacje o niszczeniu i uszkodzeniu instytucji kultury oraz obiektów dziedzictwa kulturowego. Wszystkie zebrane informacje mogą posłużyć jako dowody do ścigania osób zamieszanych w zbrodni na mocy prawa ukraińskiego i międzynarodowego przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym w Hadze oraz specjalnym trybunałem, utworzonym po zakończeniu wojny. Ponadto po wyzwoleniu obwodów kijowskiego, czernihowskiego i sumskiego istotny stał się problem odbudowy infrastruktury kulturalnej. Dlatego drugim strategicznym zadaniem ministerstwa jest pozyskanie międzynarodowej pomocy finansowej na zachowanie, digitalizację i restaurację ukraińskiego dziedzictwa kulturowego zniszczonego przez wojsko rosyjskie.